

## **Spéder Zsolt: Változások évről évre**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:  
Spéder Zsolt (1996): „Változások évről évre” in: *Társadalmi  
riport 1996*, Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György  
(szerk.). Budapest: TÁRKI, Századvég. Pp. 44–69.



## VÁLTOZÁSOK ÉVRŐL ÉVRE<sup>1</sup>

Mind a tudományos vizsgálódásokban, mind pedig a nyilvánosságban gyakran találkozunk olyan kérdésekkel, amelyek a változás természetét kutatják. Mennyire növekedett a jólét? Hogyan alakult a szegények száma, a nehéz körülmények között élők részaránya egy meghatározott időszakban? Hogyan változott meg a társadalmi rétegződés két időpont között? Növekedett-e a válások száma? Hogyan módosult a foglalkoztatottság szerkezete, s azon belül a nők részvétele? Hogyan alakult a családok anyagi helyzete, a megélhetés körülményei? A végtelenségig sorolhatnánk a társadalmi problémahelyzeteket a *változás, az időbeliség nézőpontjából* feszegető kérdéseket, mégis mindegyik ismerősen csengnek mert régóta rögzült az a közelítésmód, ami a kérdések mögött áll. Újabb keletű azonban a *követéses vizsgálaton alapuló eszköztár*, amely a megfigyelés módszerének eredetisége folytán alapvetően új társadalomtudományos következtetésekhez vezetett és vezet.

A hagyományos idősoros vizsgálatokat alkalmazva különböző időpontokban készítünk pillanatképet a társadalomról. Az egyes felvételek egyformán jól reprezentálják a társadalmat, ám a megvizsgált egyének, ha társadalmi jellemzőik meg is egyeznek, nem ugyanazok. A követéses vizsgálatok esetében azonban a pillanatfelvételek ugyanazon szubjektumról (egyénekről és „társadalomról”) készülnek. Míg tehát az előbbi eljárással a csoportok és a társadalom makroszintű (társadalmi) elmozdulásai vizsgálhatók, addig a másoddal az is láthatóvá tehető, hogy milyen mikroszintű átrendeződések révén jöttek létre ezek a változások. Tanulmányunkban az említett két eszköztár különbségeinek bemutatását tekintjük egyik feladatunknak.

A Magyar Háztartás Panel adatait felhasználva a szegénység, a jövedelmi viszonyok, a munkaerőpiac, a fogyasztás és a megtakarítás területeit vizsgáljuk meg. Először mindig röviden bemutatjuk, hogy az 1992–1995 közötti időszak makro-történései hogyan rajzolhatók meg a hagyományos (keresztmetszeti adatokat időrendbe állító) megközelítést

---

<sup>1</sup> Köszönettel tartozom Sik Endrének, aki rendelkezésemre bocsátotta a munkaerőpiacról folytatott kutatásainak eredményeit (3. rész) és aki a tanulmány első változatához fűzött kritikai megjegyzéseivel nagyban segítette tanulmányom végső változatának létrejöttét. Az esetleges hibákért a teljes felelősség a szerzőt terheli.

alkalmazva. A panel lehetőségeit kihasználva azután láthatóvá tesszük, hogy a vizsgált időszakban hogyan változott meg az egyének és családok helyzete, milyen háztartási és egyéni szintű átalakulások húzódnak meg a „társadalmi változás” mögött. A kiválasztott jelenségek elemzése során egy-egy példán azt is be fogjuk mutatni, hogy a longitudinális panel milyen új típusú értelmezésekre ad lehetőségeket. A mikroszintű ismereteink természetesen módosítják a makroszintű megállapításainkat, és ennek köszönhetően egy árnyaltabb kép alakul majd ki bennünk a 90-es évtized első felének trendjeiről.

## 1. SZEGÉNYSÉG: „VÁNDORLÁS” ÉS „SZEGREGÁCIÓ”

Tanulmányunkban a *hátrányos jövedelmi helyzetűeket tekintjük szegénynek*<sup>2</sup>. A szegények és nem szegények megkülönböztetése, azaz a szegénységküszöb megállapítása a nemzetközileg használt alapelvek szerint történik: szegénynek tekintjük azokat, akik jövedelme nem éri el az átlagjövedelem 50 (illetve 60) %-át. A jövedelmi helyzet meghatározásához az egy fogyasztási egységre jutó jövedelmet, azaz az ekvivalens jövedelmet vesszük figyelembe. Mint ismeretes, ez azt tételezi fel, hogy a háztartás nagyságának növekedésével nő ugyan a fogyasztási szükséglet, ám nem egyenes arányban. E koncepció tehát figyelembe veszi a fogyasztás „skáláhozadékát”. Rugalmassági tényezőnek, az általánosan elfogadott 0,73-t használjuk<sup>3</sup>.

A hagyományos megközelítést követve meghatározhatjuk a szegénységben élő népesség időbeni alakulását. Az általunk használt szegénységhatárt tekintve, 1992 óta csak kicsit nőtt a szegénységben élők aránya. Míg 1992 – ben a népesség 10%-a rendelkezett az átlagjövedelem 50%-a alatti jövedelemmel, addig az ugyanígy mért szegénység 1995-re 12,4%-ra emelkedett (1. sz. táblázat)<sup>4</sup>. E megközelítés alapján az a kép alakul ki bennünk, hogy a már majdnem szegények „csúszhattak” a szegénységhatár

---

<sup>2</sup> A szegénység fogalmáról lásd Tóth, Andorka, Förster, Spéder, 1993; Andorka, Spéder, 1994.

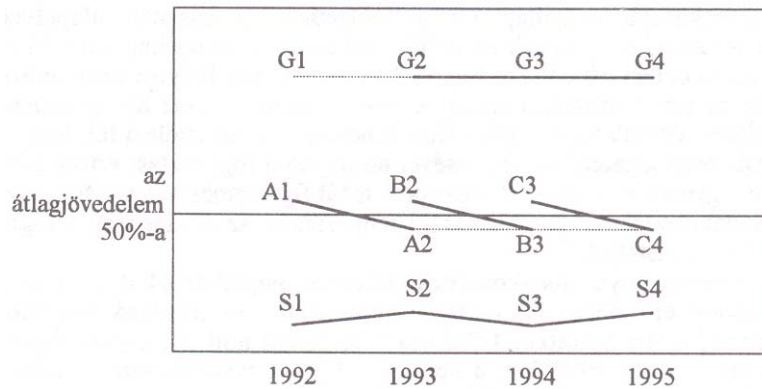
<sup>3</sup> Nagyon kis eltéréssel ezt kapjuk abban az esetben, ha az első felnőttet 1-es súllyal, a további felnőtteket 0,7-es súllyal, a 16 éven alattiakat pedig 0,5-es súllyal vesszük figyelembe (vö. Tóth, Andorka, Förster, Spéder, 1993).

<sup>4</sup> Meg kell azonban említenünk, hogy Kolosiék becslése szerint a létminimum alatt élők aránya a 80-as években jellemző 10 százalékról 1992-re 22 százalékra emelkedett. Ezt 1993-ban enyhé (24%), 1994-ben pedig jelentős növekedés (32 százalékos részarány) követte (Kolosi, Róbert, 1992; Kolosi et al. 1994; 1995).

alá, és ennek következménye a szegénységben élők számának növekedése. A nagy többségnek pedig nem változott meg a jövedelmi helyzete: a korábban szegények továbbra is szegények maradtak, a jobb jövedelmi helyzetűek pedig megtartották relatíve jobb pozícióikat. Az 1. sz. ábra szemlélteti a keresztmetszeti adatok idősoros elemzésén alapuló gondolkodásunkat. Az A, B és C személyek jelzik a szegénységbe „csúszók” csoportját. Az S olyan háztartást jelöl, amely minden évben szegény volt, a G pedig olyat, amely minden évben tartósan jólétben élt.

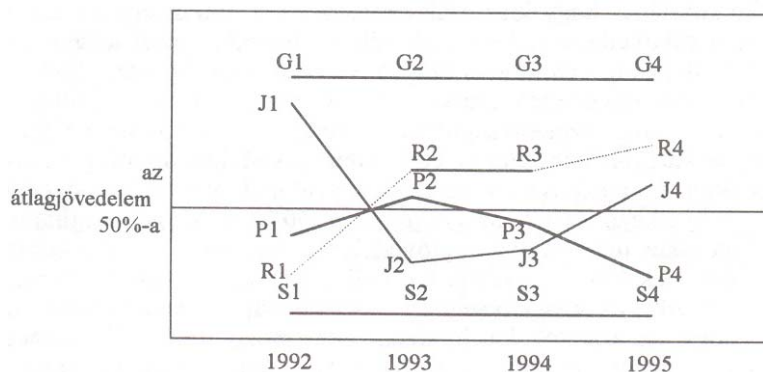
1. sz. ábra

### A szegénység időbeli alakulása a hagyományos megközelítés alapján



2. sz. ábra

**A szegénység időbeli alakulása a követéses vizsgálati módszer szerint**



A Magyar Háztartás Panel követéses<sup>5</sup> vizsgálata alapján azonban másfajta kép bontakozik ki előttünk. Egyrészt nem csak a szegénységhatár közvetlen közelében élők válhattak szegénné, hanem olyanok is, akiknek jövedelme a korábbi év(ek)ben jócskán meghaladta a szegénységhatárt jelentő jövedelmi szintet. A második ábrán a JIJ2 egy ilyen elmozdulást jelez. Másrészt a vizsgált időszakban jó néhányan voltak olyanok is, akik ki tudtak emelkedni a szegénységből. Ez lehetett ideiglenes (PIP2P3) vagy tartós (RIR2R3R4) kiemelkedés' is. Voltak persze nem kevesen olyanok is, akik a hagyományos vizsgálati módszer alapján kialakult elképzeléssel megegyezően soha nem emelkedtek ki a szegénységből (SIS2S3S4). A legtöbbben természetesen azok vannak, akik egyik évben sem voltak szegények (GIG2G3G4).

A háztartások tagjaira jellemző és mind a négy évet figyelembe vevő szegénységi helyzetek számszerű elterjedtségét a 2. sz. táblázat mutatja. A longitudinális szegénység-helyzetet kétféle logika alapján is megszerkesztettük<sup>6</sup>. Először azt vizsgáltuk, hogy az egyének és háztartások

<sup>5</sup> A szegénység dinamikus természetét először az amerikai PSID kutatási programja vizsgálta. A PSID eredményeinek első összegzője Duncan, 1984 munkája.

<sup>6</sup> E tanulmányban nem különböztetjük meg azt, hogy milyen a szegénység és nem szegénység közötti mozgás egymásutánisága. Így ugyanabba a kategóriába került az a személy, aki két egymásra következő évben volt szegény, és az is, aki egy vagy két év kihagyással vált megint szegénné.

hányszor kerültek a mindenkori átlagjövedelem 50 illetve 60%-a alá. Tekintsük akár az 50, akár a 60% alatt élőket, la tartósan szegények aránya jóval alacsonyabb, mint az 1995-ben szegények részaránya<sup>7</sup>.

A harmadik, „vegyes” változónkat (2. sz. táblázat 3. oszlopa) azért hoztuk létre, hogy kiszűrjük azon eseteket, mikor egy korábban szegény a rákövetkező évben csak néhány forinttal kerül a szegénységhatár fölé, és így válik nem szegénnyé (Andorka, Spéder, 1994). A négy hullámra együttesen szerkesztett „vegyes” változónk kiindulópontja az 50%-os szegénységhatár. Eszerint úgy kerül be valaki a szegények kategóriájába, ha az ekvivalens jövedelme az átlag 50%-a alá csökken. *Ki viszont csak az kerülhet*, akinek ekvivalens jövedelme a rákövetkező évben *meghaladja a 60%-os szegénységhatárt*. Vagyis ha nincs infláció és átlagjövedelem-növekedés, akkor a korábban szegénynek több mint 20%-kal kell növelnie ekvivalens jövedelmét<sup>8</sup>. Az 50%-os szegénységhatár oszlopával összehasonlítva azt látjuk, hogy az arányok kardinálisan nem mozdultak el<sup>9</sup>. Érthető módon ugyanannyi maradt az egyik évben sem szegények aránya. Valamelyest csökkent az egyszer szegények aránya és megnőtt a tartósan szegények (illetve legalább háromszor szegények) aránya. Alapvetően nem fordultak meg a részarányok: az „átmenetileg” szegények még mindig jóval többen vannak, mint a tartósan szegények.

Tovább pontosítja ismereteinket a szegények kategóriájába való bekerülés és az onnan való kikerülés esélyeiről, ha részletesebben megvizsgáljuk az 1992 és 1994 közötti hároméves szegénység-út és az 1995. évi szegénységi helyzet viszonyát (3. sz. táblázat). Nagyon jó eséllyel lehetett a szegénységből kikerülni, ha valaki csak egyszer volt szegény, de csökkent a kilépés esélye akkor, ha valaki a vizsgált három évben kétszer volt szegény, és (szinte) lehetetlen volt a szegénységből megmenekülni, ha valaki mindhárom évben szegény volt.

Az állapotváltozás évről évre történő, követéses adatokat használó empirikus vizsgálata támpontokat ad a szegénység természetének elméleti megközelítéséhez. Érveket kapunk azon kérdés megválaszolásához, hogy mennyire végleges a szegények leszakadása a társadalom többségétől. Az MHP adatai alapján el kell vetnünk azt a feltételezést, hogy szegények és nem szegények között (alulról) átjárhatatlan fal húzódik, és aki egyszer

---

<sup>7</sup> Meg kell említeni, hogy ha a létminimumot tekintjük szegénységhatárnak, akkor is tapasztalható a szegénységből való kiemelkedés (Andorka, Spéder, 1995).

<sup>8</sup> A kikerülőknél az 1994 és 1995 közötti időszakot tekintve, 30%-os nominális ekvivalens jövedelem-növekedéssel számolva, 56%-kal kellett egy év alatt a jövedelmüket növelniük.

<sup>9</sup> Ez támasztja alá a 2. ábránkon jelölt meredek mozgásokat.

szegény lesz, az nem tud „kitömi” relatíve hátrányos jövedelmi helyzetéből. Nem hagyhatjuk azonban azt sem figyelmen kívül, hogy a szegények egy csoportja tartósan „elkülönül” a társadalom többi részétől. Vizsgálódásainkat azon hipotézissel összegezhetjük, hogy *társadalmunk alsó rétegeiben egyszerre van jelen a szegénységi mobilitás és a szegények szegregálódása.*

1. sz. táblázat

A SZEGÉNY EGYÉNEK MEGOSZLÁSA AZ ELMÚLT NÉGY ÉVBEN

| A mindenkori átlagjövedelem 50%-a alatt élők aránya |      |
|---|------|
| 1992  | 10,1 |
| 1993  | 10,3 |
| 1994  | 11,6 |
| 1995  | 12,4 |

2. sz. táblázat

AZ EGYÉNEK SZEGÉNYSÉGHELYZETE 1992 ÉS 1995 KÖZÖTT, KÜLÖNBÖZŐ SZEGÉNYSÉGHATÁROK SZERINT

|             | Hányszor szegény az<br>50%-os<br>szegénységhatár<br>alapján | Hányszor szegény<br>a 60%-os<br>szegénységhatár<br>alapján | Hányszor szegény<br>„változó”<br>szegénységhatár<br>alapján |
|-------------|---|--|---|
| egyszer sem | 77,7  | 64,0   | 77,7  |
| egyszer     | 13,0  | 17,1   | 10,9  |
| kétszer     | 4,3   | 8,2  | 4,2   |
| háromszor   | 2,7   | 5,0  | 3,3   |
| négyszer    | 2,3   | 5,7  | 4,0   |

3. sz. táblázat

AZ EGYÉNEK 1992 ÉS 1994 KÖZÖTTI SZEGÉNYSÉGÚTJA AZ 1995-  
ÖS SZEGÉNYSÉGHELYZET SZERINT

| Hányszor szegény 1992–1994 között | 1995-ös szegénységi helyzet |         |
|-----------------------------------|-----------------------------|---------|
|                                   | nem szegény                 | szegény |
| egyszer sem                       | 94,8                        | 5,2     |
| egyszer                           | 76,1                        | 23,9    |
| kétszer                           | 38,0                        | 62,0    |
| háromszor                         | 8,9                         | 91,1    |

## 2. JÖVEDELEMDINAMIKA: AZ ÁTALAKULÁS SEBESSÉGÉNEK EGYIK INDIKÁTORA

Mára már jól ismert tény, hogy az átalakulás együtt járt a jövedelmek differenciálódásával, a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésével, a középső jövedelmi rétegek lecsúszásával (Kolosi, Róbert, 1992; Kolosi et al. 1994; 1995; Tóth, 1996). E jelenség tükröződik vissza a hagyományos közelítést érvényesítő keresztmetszeti táblázatunkból (4. sz. táblázat). A szokásos elemzéstől csak annyiban térünk el, hogy decilisek helyett jövedelmi osztályokat hoztunk létre. A jövedelmi osztályhatárokat az átlagjövedelemhez viszonyítva alakítottuk ki. Táblázatunk pontosan mutatja a középső jövedelmi kategóriába tartozók (az átlag körüli jövedelmi csoportok) „lesoványodását”. Míg 1992-ben a középső jövedelmi osztályba<sup>10</sup> a népesség 43,9%-a tartozott, addig 1995-ben ugyanebben a jövedelmi osztályban már csak a népesség 36,4%-a található. A csökkenés mértéke meghökkentően magas. Végigkövethetjük a már ismert folyamatot, a közepes jövedelműek lecsúszását, ám egy másik elmozdulást is észre kell vennünk. Noha kevesek számára adódott lehetőség, akkor sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a középső helyzetből *kiemelkedni is lehetett*. Míg 1992-ben az átlagjövedelem több mint másfélszeresével rendelkezők osztályába a népesség 12,6%-a tartozott, addig a megfelelő arányszám 1995-ben 14,1%.

---

<sup>10</sup> Az átlagjövedelem 75 százaléka fölötti, de 125 százaléka alatti jövedelemmel rendelkezők.



A követéses vizsgálat adottságait kihasználva elemezhetjük, hogy évről évre hogyan alakult az egyes jövedelmi osztályokból kiáramlók megoszlása, illetve honnan rekrutálódtak a kiválasztott jövedelmi osztályokba. Megvizsgálható tehát, hogy az egymás után következő években hogyan változott az egyének és családok helyzete: ugyanabban a jövedelmi osztályban maradtak vagy pedig megváltoztatták helyzetüket, azaz alacsonyabb jövedelmi osztályba csúsztak vagy magasabbra emelkedtek. Ha ezen kiáramlási vagy bentmaradási arányszámokat évről évre kiszámítva időrendbe állítjuk, akkor a *társadalmi jelzőszámok új típusához* jutunk. Olyan jelzőszámsorhoz, amely a vizsgált időszakban végbemenő átalakulás intenzitását, azaz a *társadalmi átalakulás sebességét* méri (Habich, Krause, Spéder, 1996)<sup>11</sup>. Megtudhatjuk, hogy a vizsgált időszak elején, közepén vagy a végén volt-e intenzívebb a jövedelmi helyzetváltoztatás. Azt is mérhetjük, hogy mikor volt a legintenzívebb az önállósodás folyamata, hogyan változott a munkanélküliek munkába állásának esélye (Habich et al. 1996). Most térjünk vissza konkrét példánkhoz, és vizsgáljuk meg a családok jövedelmi helyzetének változását.

Az áttekinthetőség kedvéért olyan táblázatot szerkesztettünk, amely azt mutatja meg, hogy egy, kettő vagy több jövedelmi osztályt mozdultak-e el a családok, vagy pedig ugyanabban a jövedelmi osztályban maradtak (5. sz. táblázat). A Magyar Háztartási Panel négy hulláma három egymásra épülő „átalakulási periódus” mérését teszi lehetővé. Az egyszerűség kedvéért táblázatunkba csak két „átalakulási periódust” vettünk figyelembe: az első két, illetve a második két hullám közötti időszakot. Adataink a következőképpen értelmezhetők. A középső jövedelmi osztályt (90–110) tekintve 34,4% a helyben maradó. Az 1992-ben a középső jövedelmi osztályba tartozók 25,2%-a egy, 13,8%-a pedig kettő vagy több osztállyal csúszott le egy év alatt. Ezzel szemben 14,5%-uk egy, 12,0%-uk pedig kettő vagy annál több jövedelmi osztállyal javította helyzetét. Ha az 1994 és 1995 közötti időszakot vizsgáljuk, akkor más arányszámokat kapunk. Ugyanazon középső osztályban kevesebben maradtak (27,1 %), jóval többen csúsztak le (26,1, illetve 29,7%) és sokkal kevesebben javították jövedelmi helyzetüket (7,8, illetve 9,3%). Ha most más jövedelmi osztályokat is megvizsgálunk, többségében ugyanilyen irányú összefüggéseket találunk. *Azaz az 1992 és 1995 közötti időszak végén csökkent azok aránya, akik ugyanazon jövedelmi helyzetben maradtak, és megnőtt azok aránya, akik több jövedelmi osztályt*

---

<sup>11</sup> A társadalmi változás természetéről és sebességéről lásd többek között Wolfgang Zapf munkásságát, illetve magyar nyelven megjelent cikkét (Zapf, 19%).

*csúsztak lefelé.* Vagyis a jövedelmi helyzetet tekintve a 90-es évek közepére nem csökkent, sőt mintha növekedett volna a mozgások intenzitása.

Utolsó jövedelmi táblázatunkkal a vizsgált négy év két végpontja közötti elmozdulásokat tekinthetjük át (6. sz. táblázat). E táblázatunk figyelmen kívül hagyja a közöttes évek jövedelmi pozícióit. Látható, hogy a vizsgált négy év alatt kevesen maradtak ugyanazon jövedelmi (osztály)helyzetben. Az is újfent megfigyelhető, hogy az elmozdulások nem csak a szomszéd jövedelmi osztályokba irányultak, hiszen minden jövedelmi osztály esetében igen nagyarányú a több mint egy osztályt átugrók részaránya. Más oldalról azt is észre kell venni, hogy az elmozdulások nem véletlenszerűek, hiszen arányaiban többen maradnak az eredeti helyzet közelében.

Egy további tényre is fel kell hívnunk a figyelmet, amely pontosítja a jövedelmi dinamikáról mondottakat. Ha ugyanis összehasonlítjuk a 6. sz. táblázatunk diagonálisának arányszámait az 5. sz. táblázat középső oszlopának arányszámaival, meg kell állapítanunk, hogy alig különböznek. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az egyik évben valamilyen irányban elmozdulók közül a következő év(ek)ben vissza is térnek kiinduló helyzetükbe.

#### *4. sz. táblázat*

#### A NÉPESSÉG MEGOSZLÁSA AZ EGYES JÖVEDELMI OSZTÁLY YOK KÖZÖTT 1992-BEN ÉS 1995-BEN

| Jövedelmi osztályok | 1992 | 1995 |
|---------------------|------|------|
| – 40                | 4,8  | 5,7  |
| 40–50               | 5,3  | 6,7  |
| 50–60               | 8,4  | 10,3 |
| 60–75               | 16,9 | 18,9 |
| 75–90               | 17,2 | 15,7 |
| 90–110              | 17,8 | 13,7 |
| 110–125             | 8,9  | 7,0  |
| 125–150             | 8,0  | 7,8  |
| 150–200             | 7,9  | 8,2  |
| 200–                | 47   | 59   |

5. sz. táblázat

AZ EGYES JÖVEDELMI OSZTÁLYOKBÓL „KIÁRAMLÓK”  
MEGOSZLÁSA AZ ELMOZDULÁS TÁVOLSÁGA SZERINT 1992 –  
1993, ILLETVE 1994 – 1995 KÖZÖTT

| Jövedelmi osztály | Év      | A jövedelmi osztályváltozás mértéke |      |      |      |      |
|-------------------|---------|-------------------------------------|------|------|------|------|
|                   |         | -2+                                 | -1   | 0    | 1    | 2+   |
| -40               | 1992-93 | -                                   | -    | 38,2 | 14,6 | 47,1 |
|                   | 1994-95 | -                                   | -    | 38,9 | 19,2 | 41,9 |
| 40-50             | 1992-93 | -                                   | 18,2 | 23,9 | 22,0 | 35,9 |
|                   | 1994-95 | -                                   | 16,2 | 17,3 | 20,3 | 46,2 |
| 50-60             | 1992-93 | 7,2                                 | 15,2 | 22,6 | 27,8 | 27,3 |
|                   | 1994-95 | 12,7                                | 25,0 | 25,0 | 19,5 | 17,8 |
| 60-75             | 1992-93 | 8,6                                 | 11,7 | 39,4 | 25,0 | 15,3 |
|                   | 1994-95 | 12,5                                | 22,1 | 35,0 | 14,6 | 15,8 |
| 75-90             | 1992-93 | 14,9                                | 22,9 | 31,6 | 20,3 | 10,2 |
|                   | 1994-95 | 18,3                                | 34,5 | 28,5 | 9,7  | 9,3  |
| 90-110            | 1992-93 | 13,8                                | 25,2 | 34,4 | 14,5 | 12,0 |
|                   | 1994-95 | 29,7                                | 26,1 | 27,1 | 7,8  | 9,3  |
| 110-125           | 1992-93 | 19,2                                | 29,9 | 21,4 | 15,7 | 13,9 |
|                   | 1994-95 | 23,9                                | 32,1 | 15,9 | 12,6 | 15,3 |
| 125-150           | 1992-93 | 31,2                                | 17,2 | 24,9 | 22,4 | 4,2  |
|                   | 1994-95 | 39,1                                | 18,5 | 20,5 | 16,3 | 5,6  |
| 150-200           | 1992-93 | 34,0                                | 16,5 | 31,9 | 17,4 | -    |
|                   | 1994-95 | 34,7                                | 27,8 | 28,2 | 9,3  | -    |
| 200-              | 1992-93 | 42,3                                | 15,3 | 42,5 | -    | -    |
|                   | 1994-95 | 24,1                                | 24,8 | 51,1 | -    | -    |

6. sz. táblázat

AZ 1992-ES JÖVEDELMI OSZTÁLYOKBA TARTOZÓK MEGOSZLÁSA AZ 1995-ÖS JÖVEDELMI OSZTÁLYHOVATARTOZÁSUK SZERINT (KIÁRAMLÁSI ARÁNYSZÁMOK)

| Jövedelmi osztályok 1992 | -40  | 40-50 | 50-60 | 60-75 | 75-90 | 90-110 | 110-125 | 125-150 | 150-200 | 200- |
|--------------------------|------|-------|-------|-------|-------|--------|---------|---------|---------|------|
| -40                      | 33,4 | 20,6  | 9,8   | 16,2  | 3,8   | 2,9    | 3,2     | 5,2     | 3,2     | 1,1  |
| 40-50                    | 25,5 | 29,5  | 14,7  | 8,3   | 14,8  | 1,4    | 3,1     | 2,7     | -       | -    |
| 50-60                    | 13,5 | 14,0  | 26,5  | 23,5  | 10,5  | 3,1    | 2,2     | 1,8     | 2,9     | 2,0  |
| 60-75                    | 5,7  | 8,1   | 20,6  | 35,6  | 15,2  | 6,7    | 1,8     | 3,2     | 2,9     | 1,3  |
| 75-90                    | 3,4  | 4,2   | 8,5   | 30,4  | 28,5  | 13,5   | 4,8     | 3,5     | 2,9     | 0,2  |
| 90-110                   | 2,1  | 3,9   | 7,3   | 16,8  | 15,4  | 24,6   | 8,8     | 7,4     | 8,8     | 4,9  |
| 110-125                  | -    | 1,8   | 8,0   | 9,8   | 16,9  | 21,0   | 17,3    | 13,6    | 9,7     | 1,8  |
| 125-150                  | -    | 3,2   | 0,3   | 7,2   | 15,0  | 21,1   | 11,3    | 21,2    | 15,4    | 7,5  |
| 150-200                  | 2,4  | 0,9   | 0,2   | 8,5   | 12,6  | 11,5   | 8,3     | 18,7    | 18,4    | 18,5 |
| 200-                     | 0,8  | 1,3   | 3,0   | 3,5   | 10,8  | 6,4    | 9,0     | 8,8     | 19,4    | 36,9 |

### 3. A MUNKAERŐPIAC DINAMIKÁJA: SOKSZÍNŰ AKTIVITÁSI ÉLETUTAK

A munkaerőpiac szűkülése, a munkanélküliség kiterjedése, a nyugdíjasok részarányának megnövekedése jelenti a 90-es évek radikálisan átalakuló gazdasági aktivitási szerkezetének alapvető jellemzőit. A gazdasági aktivitási szerkezet belső arány számai, az egyes kategóriák közötti eltolódások azonban attól is függenek, hogy hogyan húzzuk meg a munkanélkülieket, a foglalkoztatottakat és az inaktívakat elválasztó határokat. A *nemzetközi statisztikai sztenderdek* szerint mindenki foglalkoztatottnak számít, aki a vizsgált időszak alatt akármilyen keveset (akár 1 órát) is dolgozott, és csak azok tekinthetők munkanélkülinek, akik (a) egyáltalán nem végeztek kereső tevékenységet, (b) aktívan keresnek munkát és (c) készen állnak arra, hogy azonnal munkába lépjenek. A Magyar Háztartás Panel a nemzetközi sztenderdeknel kevésbé szigorú minősítési kritériumokat alkalmaz a munkanélküliség definiálása során. Munkanélkülinek tekintjük azt, aki nincs állásban vagy akinek nincs saját vállalkozása és a vizsgált év márciusában legfeljebb 16 napot végzett kereső munkát, valamint aki munkát keres. A nem dolgozó és munkát nem kereső válaszadókat pedig gazdaságilag inaktívnak minősítettük.

A hagyományos közelítés szerint a vizsgált időszakban lassú elmozdulásokat tapasztalunk (7. sz. táblázat), bár nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a munkaerőpiac összeomlása már a vizsgált időszakot megelőzően megtörtént. Ezután vizsgáljuk meg az egyes kategóriák közötti mozgásokat, azaz tegyük láthatóvá az egyének életében végbemenő státuszváltozásokat.

A 8. sz. táblázat segítségével az 1994-ben és 1995-ben is megkérdozettek munkaerőpiaci állapotváltoztatásai tanulmányozhatók. Mivel a táblázat két időpont összevetésével készült, nem nyújthat információt az év során bekövetkezett összes mozgásról: azok között például, akik 1994 és 1995 márciusában is foglalkoztatottak voltak, minden bizonnyal vannak néhányan, akik az év során munkanélkülivé váltak, majd újból elhelyezkedtek. Az 1994 márciusában a munkanélküliek relatív többsége (39%) egy évvel később is munkanélküli volt (ami tükrözi azt a tényt, hogy sokan tartósan munkanélküliek). Az 1994-ben munkanélküliek több mint egyharmadának sikerült 1995-re elhelyezkednie, ami az egy évvel korábbi értéknél határozottan magasabb (vö. Nagy, Sik, 1993, 1994). Ugyanilyen

irányú változás jellemezte az első két hullám közötti időszakot' is (1992–1993 között 27% volt a munkát találó munkanélküliek aránya). Vagyis mintha javultak volna a munkábaállás esélyei és/vagy a munkakeresés ösztönzői. Az 1994-ben munkanélküliek egynegyede úgy került ki a munkanélküli állományból, hogy inaktívvá vált (felhagyott a munkakereséssel). A jelenleg munkanélküliek csaknem fele egy éve is munkanélküli volt, egyharmaduk dolgozott, 21 % pedig gazdaságilag inaktív volt (ez utóbbiak jelentős része minden bizonnyal még iskolában tanult). Az 1994-ben foglalkoztatottak 4%-a vált munkanélkülivé (ez az arány 1993-ban is ennyi volt, egy évvel korábban azonban magasabb, 6%), 7% pedig kilépett a munkaerőpiacról (közöttük vannak a nyugdíjba menők).

Az elmozdulások irányait 1992, 1993 és 1995 között úgy vizsgáltuk, hogy az első két évben elfoglalt helyzetéhez képest vizsgáltuk az 1995. évi aktivitást (9. sz. táblázat). Az első két évben aktív, illetve inaktív egyének nagy valószínűséggel 1995-ben is megtartották ezt a státusukat. Az első két hullámban munkanélküliek zöme ezzel szemben 1995-ben már nem volt munkanélküli: vagy aktívvá vagy inaktívvá váltak. Ha figyelmünket az *1993-ban foglalkoztatottakra* fordítjuk, két megállapítást tehetünk. Akik egy évvel korábban foglalkoztatottak voltak, nagyobb eséllyel tartották meg állásaikat, mint azok, akik korábban munkanélküliek, vagy inaktívak voltak. Másrészt azt is megállapíthatjuk, hogy ha egy munkanélküli, illetve inaktív állást szerzett, nem kellett rögtön az állása elvesztésével számolnia. Ha az *1993-ban munka nélkül maradókat* vizsgáljuk, megint csak különbségek mutatkoznak az előzetes gazdasági státus függvényében. Ha valaki már egy évvel előtte is munkanélküli volt, 1995-ben nagyobb valószínűséggel rendelkezett állással, mint a más státusúak. Másrészt azon 1993-as munkanélküliek, akik egy évvel korábban foglalkoztatottak voltak, kisebb valószínűséggel váltak inaktívvá, mint a más előtörténetű munkanélküli társaik. Az inaktív állapot tehát sokkal inkább ritkábban válik „végállomássá”, ha valaki korábbi foglalkoztatottként kerül ebbe a kategóriába, mint a munkanélküliek esetében.

Mint ahogy látjuk, az aktivitási státusok területén sem beszélhetünk egyértelmű vég állapotokról. Az aktivitási életútnak szinte minden típusával találkozhattunk, jóllehet egyes életutaknak sokszorosan nagyobb a valószínűsége, mint másoknak.

7. sz. táblázat

GAZDASÁGI AKTIVITÁSI KATEGÓRIÁK A MÁRCIUSRA JELLEMZŐ ÁLLAPOT SZERINT, 1992–1995 KÖZÖTT

|                       | 1992 | 1993 | 1994 | 1995 |
|-----------------------|------|------|------|------|
| Foglalkoztatott       | 50   | 44   | 45   | 48   |
| Munkanélküli          | 7    | 8    | 8    | 6    |
| Inaktív               | 43   | 49   | 47   | 46   |
| N=                    | 4266 | 3978 | 5113 | 4510 |
| Munkanélküliségi ráta | 11,4 | 16,1 | 15,3 | 11,8 |

8. sz. táblázat

AZ 1994–BEN ÉS 1995–BEN EGYARÁNT MEGKÉRDEZETTEK MUNKAERŐPIACI ÁLLAPOT VÁLTOZTATÁSAI (N = 3724)

| c)              | 1995. március   |              |         |          |
|-----------------|-----------------|--------------|---------|----------|
|                 | Foglalkoztatott | Munkanélküli | Inaktív | Összesen |
| Foglalkoztatott | 89              | 4            | 7       | 100      |
|                 | 88              | 27           | 7       | 47       |
| Munkanélküli    | 36              | 41           | 23      | 100      |
|                 | 6               | 53           | 4       | 8        |
| Inaktív         | 6               | 3            | 91      | 100      |
|                 | 6               | 20           | 89      | 45       |
| Összesen        | 100             | 100          | 100     | 100      |

Forrás: Nagy, Sik 1996.

9. sz. táblázat

AZ 1992, 1993 ÉS 1995 KÖZÖTTI MUNKAERŐPIACI ALLAPOTVÁLTOZTATÁSOK (AZ ELSŐ KÉT ÉV AKTIVITÁSI ÚTJAI AZ 1995-ÖS GAZDASÁGI STÁTUS SZERINT)

| Státus            | N    | Státus 1995-ben |              |         | Összesen |
|-------------------|------|-----------------|--------------|---------|----------|
|                   |      | Foglalkoztatott | Munkanélküli | Inaktív |          |
| 1992-ben 1993-ban |      |                 |              |         |          |
| Foglalkoztatott   |      |                 |              |         |          |
| Foglalkoztatott   | 1669 | 89              | 4            | 7       | 100      |
| Munkanélküli      | 116  | 33              | 43           | 24      | 100      |
| Inaktív           | 229  | 39              | 5            | 56      | 100      |
| Munkanélküli      |      |                 |              |         |          |
| Foglalkoztatott   | 61   | 70              | 15           | 25      | 100      |
| Munkanélküli      | 106  | 40              | 20           | 40      | 100      |
| Inaktív           | 68   | 9               | 11           | 80      | 100      |
| Inaktív           |      |                 |              |         |          |
| Foglalkoztatott   | 192  | 72              | 5            | 23      | 100      |
| Munkanélküli      | 52   | 33              | 21           | 46      | 100      |
| Inaktív           | 1970 | 5               | 2            | 93      | 100      |

Forrás: Czeglédi, Sik, 1996.

#### 4. A HÁZTARTÁSOK FOGYASZTÁSI KRÍZISEI

Az egyes háztartások fogyasztásában beállt esetleges zavarokat, illetve ezek hiányát a „fogyasztási szükséghelyzetek” gyakoriságával jellemezzük. Mint ismeretes, az MHP kutatási programja három kérdés csoporttal kívánja feltérképezni, hogy hogyan alakult a háztartások fogyasztása. A „hó végi pénzzavarra” vonatkozó kérdés azt kívánja lemérni, hogy a vizsgált időszakban az adott háztartás fogyasztása hányszor ütközött költségvetésének korlátjába. (Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy a hónap végére elfogyott a pénzük? Ha igen, hányszor?) Külön kérdéscsoport térképezi fel a havi rendszerességgel előforduló fizetési kötelezettségek kapcsán fellépő pénzzavarokat. Itt olyan kiadási tételek szerepelnek, amelyek minden háztartás fogyasztási szerkezetének szükségszerű elemei, így: élelmiszerkiadás; rezszi (víz, villany, gáz); fűtés; benzinfogyasztás (az autóval



rendelkezők esetében). A harmadik kérdéscsoport az adott háztartás szükségleteihez mérve kérdez rá a költségvetés szükségességére, a fogyasztás elhalasztására vagy az arról való lemondásra. („Előfordult-e, hogy a szükségesnél kevesebbet költöttek ruházódásra, kultúrára... stb.” Fel kell hívni a figyelmet, hogy a háztartásfők e kérdésre válaszolva nemcsak azt mondhatták, hogy „előfordult” vagy „nem fordult elő”, de azt is, hogy „nem szoktunk ilyenre költeni”).

A fogyasztási folyamat ezen eseményeit az irodalom többnyire a gazdasági nehézségek, infláció következtében bekövetkező *kényszerű fogyasztási alkalmazkodás* indikátorának tartja (Caplovitz, 1981; Sik, é. n.; Bernik, Sik, Svetlik, 1991; Harscsa, 1994), ám a fenti kérdések további értelmezést is lehetővé tesznek. A fogyasztási gondokat feltérképező kérdéseink ugyanis nem valamelyik kívülről meghatározott minimumszinthez mérik a háztartások fogyasztási elmaradásait, és nem is az átlagos fogyasztási színvonalhoz, hanem az adott háztartás igényeihez. (Előfordult-e az idén, hogy a következő dolgokra kevesebb jutott, mint amire szükségük lett volna?) Vagyis a kérdésre adott válasz legalább két tényezőtől függ: az anyagi erőforrásoktól, amelyek így behatárolják a lehetőségeket, ám attól is, hogy a kért mit tart szükséges, elengedhetetlen fogyasztási színvonalnak<sup>12</sup>. Ez azt jelenti, hogy igencsak eltérő jövedelmi helyzetben lévő háztartások élhetik meg azt, hogy fogyasztásuk korlátokba ütközik. Változónkat ezen kettős természete teszi alkalmassá arra, hogy a *jóléti deficit*ek indikátorának tekintsük. Ezen értelmezésünkkel kapcsolódunk azon megközelítésekhez, amelyek egy társadalom teljesítményét nem kizárólag az anyagi javakkal való ellátottsággal mérik, de figyelembe veszik az egyének egészségi állapotát, közérzetét és más immateriális javakat is (Habich, Zapf, 1996). Indikátorunk fordított arányt követ, hiszen a krízishelyzetek gyakoriságának növekedése a jólét romlását mutatja.

Ha a változóinkat keresztmetszeti nézőpontból értelmezzük, az 1992 és 1995 közötti időszakot tekintve két egymást kiegészítő trendet tudunk megállapítani. A hó végi pénzzavart (10. sz. táblázat) és az alapszükségleteket (11. sz. táblázat) tekintve azt látjuk, hogy az említett időszakban *nem változott* a válságok gyakorisága. Ha azonban a magasabbrendű szükségleteket, illetve a fogyasztási aspirációkhoz mért szükségletkielégítést is figyelembe vesszük, akkor összetettebb kép bontakozik ki (12. sz. táblázat). Ha nem is olyan nagy arányban, ámde

---

<sup>12</sup> A háztartás jövedelme és a háztartásfő által a háztartás megéllítéséhez szükségesnek tartott jövedelem közötti nagyon erős korreláció ( $r = 0,46$ ) utal a jövedelmi meghatározottságra, ám egyben azt is jelzi, hogy más tényezők is jelentősen befolyásolják a szükségesnek tartott jövedelmet.

egyértelműen *csökkent* a ruházkodási, lakáskarbantartási és egyes kulturális szükségleteket gond nélkül kielégítők aránya. Azonban más fogyasztási tételeket tekintve (szolgáltatások, szórakozás, vendéglátás, nyaralás, utazás) megint csak az arányok *stabilitása* tapasztalható. Ezek szerint a fogyasztási szükséghelyzetek alakulása első megközelítésben csak alig tükrözi a megélhetés körülményeinek romlását. Ha tapasztalunk is néminemű romlást, az itt mutatkozó 5–7%-os változás a vártnál alacsonyabb. Nem érdektelen itt jelezni, hogy eredményeink összhangban vannak a szegénységről bemutatott trendekkel. Mit mutat a longitudinális elemzés?

Minden egyes fogyasztási helyzethez konstruáltunk egy longitudinális változót. A hó végi pénzzavar és az alapszükségletek esetében egyértelmű volt az eljárás. Összeszámoltuk, hogy az érintettek hány évben tapasztalták *havi rendszerességgel* a pénzzavart, érzékelték, hogy nem jut elegendő pénz ennyivalóra, hogy nem tudják kifizetni a rezsiköltséget jelentő számlákat, hogy pénzhiány miatt kevesebbet fűtöttek volna. A 13. sz. táblázatunk alapján látjuk, hogy az elmúlt négy évben a lakosság kétharmadánál egyik évben sem jelentett elháríthatatlan gondot az élelmiszerszükséglet kielégítése és a rezsiköltségek kifizetése, a lakosság fele pedig egyik évben sem került havi rendszerességgel jelentkező pénzzavarba, ill. ennyien nem korlátozták a fűtést. Azon családok aránya, akik tartós bizonytalanságban, állandósult pénzügyi krízisben élnek, a háztartások 10–15%-a lehet (három, ill. négy évben keresztül fizetési zavarban élnek).

Nehezebb kialakítani a longitudinális változót a fogyasztási aspirációkat is figyelembe vevő kérdéseinknél. Gondot jelent a „nem költök ilyesmire” válaszok kezelése. Feltételezhetjük, a kérdezett azért választotta ezt a lehetőséget, mert szűkös jövedelme alapján nem is gondolhat pl. nyaralásra, szórakozásra. De nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy az illető nem is akar az adott tétel fogyasztója lenni. Ezért két változótípust szerkesztettünk: az egyik a „gond nélkül” fogyasztókat veszi számba (14. sz. táblázat)<sup>13</sup>. A másik esetben pedig csak azokat vesszük figyelembe, akik azt választották, hogy nem tudtak igényeik szerint fogyasztani (15. sz. táblázat)<sup>14</sup>.

Az első változót tekintve azt látjuk, hogy igen alacsony a mind a négy évben, illetve legalább három évben „gond nélkül” élők aránya (14. sz. táblázat), ugyanakkor nagyon magas azok száma, akik egyik évben sem éltek „gondtalanul”, azaz vagy költségvetési korlátokba ütköztek, vagy pedig eleve

---

<sup>13</sup> Ekkor a „nem költök ilyesmire” és a „szükségesnél kevesebbet költök erre” választ egyformán kezeljük.

<sup>14</sup> Ekkor a „nem költök ilyesmire”, a „gond nélkül” fogyasztók kerülnek egy csoportba. Ennek abból a szempontból van jelentősége, ha azt akarjuk tudni, hogy a családok hányad része érzékelt „aktívan” az egyes tételek esetében a költségvetési korlátokat.

nem gondol(hat)nak az adott fogyasztási tételre. A ruházkodás területén ez a családok közel kétötödét jelenti, a tercier szükségletek területén pedig, még magasabb az arány: nyaralás (61,0%), könyv, kultúra (46,6%). Érthető módon a második változónk kedvezőbb helyzetet mutat: sokkal többen vannak olyanok, akik direkt módon nem ütköztek egyik évben se a háztartási költségvetési korlátba, és csak kevesen érzékelték mind a négy évben a költségvetési korlát keménységét (15. sz. táblázat).

A longitudinális elemzés adatai arra is egyfajta magyarázatot adnak, hogy a köztudatban miért terjedt el és él máig, hogy a 90-es évek fordulója óta mennyit romlottak a megélhetés körülményei. A hagyományos megközelítés alig mozduló arányszámai „mögött” végbemenő mikroszintű cserélődés jelzi, hogy aligha van ma az országban olyan család, amely a mindennapok válságának valamelyik formáját ne tapasztalta volna meg. Vagyis nem nagyon találunk olyanokat, akik, ha csak időlegesen is, ne érzékelték volna jóléti helyzetük egyértelmű romlását. Az pedig ismeretes, hogy az emberek nemcsak a szaporodó válsághelyzeteket, de már a stagnálást is romlásnak érzékelik.

10. sz. táblázat

A HÓ VÉGI PÉNZZVAR ELŐFORDULÁSÁNAK GYAKORISÁGA 1992 ÉS 1995 KÖZÖTT

| Az elmúlt évben<br>milyen gyakran<br>került hó végén<br>pénzzavarba? | 1992 | 1993 | 1994 | 1995 |
|--|------|------|------|------|
| Havonta  | 26,4 | 26,3 | 25,4 | 25,1 |
| Kéthavonta   | 10,7 | 11,6 | 11,0 | 9,5  |
| Háromhavonta   | 10,7 | 11,0 | 9,6  | 10,8 |
| Félévente  | 6,7  | 5,5  | 6,6  | 7,4  |
| Ritkábban  | 7,0  | 6,5  | 6,0  | 6,1  |
| Soha   | 38,5 | 39,0 | 41,1 | 40,9 |
| Összesen   | 100  | 100  | 100  | 100  |

11. sz. táblázat

A HÁZTARTÁSOK KÖLTSÉGVETÉSÉNEK SZÜKÖSSÉGE 1992 ÉS 1995 KÖZÖTT (AZ EGYES TÉTELEK ESETÉN VÁLSÁGBAKERÜLT HÁZTARTÁSOK ARÁNYA)

| Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban....  | 1992 | 1993 | 1994 | 1995 |
|---|------|------|------|------|
| hogyanem jutott elegendő pénz ennivalóra?                                     | 13,1 | 14,2 | 13,8 | 12,7 |
| hogyanem volt elég pénzük a lakbért, fűtés-, villany- és gázzámlát kifizetni? | 12,0 | 12,1 | 12,6 | 11,9 |
| hogyanem pénzühiány miatt kevesebbet vagy csak a lakás egy részét fűtötték?   | 27,3 | 29,9 | 26,3 | 27,4 |
| hogyanem használták az autót, mert nem volt elegendő pénz benzinre?           | 39,2 | 40,3 | 34,9 | 32,9 |

12. sz. táblázat

AZ EGYES JÓSZÁGOKAT GOND NÉLKÜL MEGVÁSÁRLÓK, A SZÜKSÉGESNÉL KEVESEBBET, ÉS A SEMMIT NEM KÖLTŐ HÁZTARTÁSOK ARÁNYA 1992-BEN ÉS 1994-BEN

| Fogyasztási tételek                  | „gond nélkül” |      | „kevesebb jutott” |      | „nem költenek rá” |      |
|--------------------------------------|---------------|------|-------------------|------|-------------------|------|
|                                      | 1992          | 1995 | 1992              | 1995 | 1992              | 1995 |
| Élelmiszer                           | 62,7          | 61,2 | 37,3              | 38,8 | -                 | -    |
| Ruházat                              | 32,9          | 28,9 | 52,5              | 59,4 | 14,6              | 11,7 |
| Szolgáltatás (pl. tisztító, fodrász) | 39,6          | 39,6 | 30,5              | 39,1 | 29,9              | 21,3 |
| Lakás ka lban tartás                 | 44,0          | 37,3 | 34,7              | 46,0 | 21,3              | 16,8 |
| Könyv, kultúra                       | 26,7          | 22,6 | 40,6              | 47,3 | 32,8              | 30,1 |
| Vendéglátás                          | 34,1          | 34,4 | 24,8              | 31,0 | 41,1              | 34,7 |
| Szórakozás                           | 16,0          | 15,8 | 26,4              | 34,2 | 57,6              | 50,0 |
| Nyaralás, utazás                     | 17,4          | 16,2 | 29,6              | 36,7 | 53,0              | 47,1 |

13. sz. táblázat

A CSALÁDOK MEGOSZLÁSA ASZERINT, HOGY HÁNYSZOR KERÜLTEK FOGYASZTÁSI VÁLSÁGHELYZETBE 1992–1995 KÖZÖTT (N=2002)

| Hány évben volt ez jellemző? | Havonta hó végi pénzzavarba került | Nem jutott elegendő pénz ennivalóra | Nem volt elég pénz lakbérre, fűtésre, villany- és gázszámlára | Pénzhiány miatt kevesebbet fűtöttek |
|------------------------------|------------------------------------|-------------------------------------|---|-------------------------------------|
| egyik évben sem              | 50,2                               | 73,0                                | 73,3  | 48,5                                |
| egy évben                    | 21,2                               | 14,3                                | 15,1  | 19,3                                |
| két évben                    | 13,5                               | 5,4                                 | 5,6   | 14,0                                |
| három évben                  | 8,7                                | 3,4                                 | 4,0   | 10,7                                |
| mind a négy évben            | 6,4                                | 3,9                                 | 2,0   | 7,5                                 |
| Összesen, %                  | 100                                | 100                                 | 100   | 100                                 |

14. sz. táblázat

A CSALÁDOK MEGOSZLÁSA ASZERINT, HOGY HÁNYSZOR TUDTAK „GOND NÉLKÜL” FOGYASZTANI 1992 ÉS 1995 KÖZÖTT (N=2002)

|                 | Élelmiszer | Ruházkodás | Nyarlás | Könyv, kultúra |
|-----------------|------------|------------|---------|----------------|
| egyszer sem     | 11,7       | 38,3       | 61,0    | 46,6           |
| egyszer         | 13,5       | 25,5       | 21,8    | 26,9           |
| kétszer         | 18,9       | 16,9       | 9,8     | 13,1           |
| háromszor       | 23,1       | 11,6       | 4,6     | 8,5            |
| mind a négyszer | 32,8       | 7,7        | 2,8     | 5,0            |
| Összesen, %     | 100        | 100        | 100     | 100            |

15. sz. táblázat

A CSALÁDOK MEGOSZLÁSA ASZERINT, HOGY AZ ALÁBBI FOGYASZTÁSI TÉTELEK ESETÉBEN HÁNYSZOR KÖLTÖTTEK „KEVESEBBET, MINT AMIT SZÜKSÉGESNEK TARTOTTAK”, 1992 ÉS 1995 KÖZÖTT (N=2002)

|                 | Ruházkodás | Nyarlás | Könyv, kultúra |
|-----------------|------------|---------|----------------|
| egyszer sem     | 15,9       | 35,8    | 25,6           |
| egyszer         | 17,2       | 25,3    | 22,4           |
| kétszer         | 20,5       | 21,0    | 20,9           |
| háromszor       | 21,9       | 12,3    | 18,1           |
| mind a négyszer | 24,5       | 5,6     | 13,0           |
| Összesen, %     | 100        | 100     | 100            |

## 5. A HÁZTARTÁSOK MEGTAKARÍTÓI MAGATARTÁSA

A háztartások megtakarítói pozíciója szignifikánsan pozitív kapcsolatban van mind a háztartások jövedelmével, mind pedig a vagyonával (Spéder, 1995; Sági, 1996). Így nem alaptalan, ha a megtakarítói helyzetet és még inkább a négy évet együttesen leíró megtakarítási pozíciót a háztartások anyagi helyzete egyik indikátorának tekintjük.

Ebben a tanulmányban csak egy változótípussal foglalkozunk: azzal, hogy az adott évben, a megkérdezés idején a háztartás rendelkezett-e vagy sem megtakarítással. A nagyon kis összegű megtakarításokat kiszűrendő csak a 10 ezer Ft összegű, illetve annál nagyobb (1992. évi reálérték<sup>15</sup>) megtakarítási állományt vettük figyelembe. A keresztmetszeti közelítést alkalmazva az látszik, hogy alig-alig változott a megtakarítani tudó háztartások részaránya: 1992-ben 35,4%, a rákövetkező évben 40,2%, vizsgálatunk utolsó két évében pedig újra a kiinduló arány, 36,7%, illetve 36,4% volt jellemző. A megtakarítói helyzet 1993-as javulása összhangban

---

<sup>15</sup> Ezek szerint 1995-ben legalább 18 ezer Ft megtakarított pénzzel kellett rendelkeznie a háztartásnak, hogy megtakarítónak tekintsük.

áll a jövedelmi adatokkal, hiszen az MHP adatai szerint ebben az évben mintha javult volna a középső jövedelmi rétegek helyzete.

Vajon a megtakarítási állomány esetében is tapasztaljuk-e ugyanazt az évről évre történő dinamikus változást, amit az előbbieken vizsgált területeken láttunk? Első megközelítésben arra gondolhatnánk, hogy itt nem lesz olyan intenzív dinamika, hiszen vagyon (stock) jellegű változóról van szó. Ha azonban megvizsgáljuk, hogy egy háztartás a négy év során hányszor rendelkezett megtakarítással, az ismert összefüggéshez jutunk (16. sz. táblázat). A háztartások fele (51,5%) az *átmenetileg megtakarítók* csoportjába tartozik. Vagyis volt olyan év, hogy nem volt megtakarítás a és olyan is, amikor igen. A *mindig megtakarítók* részaránya 15% körüli, és a háztartások egyharmada tekinthető olyanoknak, amely az *egyik évben sem* rendelkezett jelentősebb megtakarítással<sup>16</sup>.

Mind a hagyományos megközelítés, mind pedig a dinamikus elemzés eredményei ellentmondanak azon közkeletű feltételezésnek, hogy a háztartások az elmúlt években a gazdasági nehézségek közepette felélénkítették megtakarításaikat. Letagadhatatlan persze, hogy voltak olyanok, akik felhasználták megtakarításaikat. Nem tudjuk azonban, hogy ezek hányad része tette azt kényszerű módon, és milyen nagy azok részaránya, akik háztartási beruházásaik (pl. autó, bútor stb. vásárlása) vagy más mindennapi esemény (pl. gyermek házasodása) következtében használta összegyűjtött pénzét. Az a tény, hogy nem kevesen voltak, akik a rákövetkező év(ek)ben megtakarítótóvá váltak, arra utal, hogy talán többen voltak a megtakarításaikhoz önkéntesen nyúlók, mint a kényszerből cselekvők<sup>17</sup>.

---

<sup>16</sup> Ha nem vesszük figyelembe a 10 ezer Ft-os határt, akkor csökken a megtakarítani sohasem tudók aránya (26,8 százalék), és majdnem egyötödre (19,1 százalék) nő a minden évben megtakarítással rendelkezők részaránya.

<sup>17</sup> Erről bővebben lásd Spéder, 1995.

16. sz. táblázat

MEGTAKARÍTÓI DINAMIKA 1992 ÉS 1995 KÖZÖTT (N=1779)

| Hányszor rendelkezett megtakarítással | A legalább 10 ezer forint feletti összeggel rendelkezők aránya |
|---------------------------------------|--|
| egyszer sem                           | 35,1   |
| egyszer                               | 20,9   |
| kétszer                               | 16,1   |
| háromszor                             | 14,5   |
| négyszer                              | 13,3   |
| Összesen (%)                          | 100  |

## 6. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban a családok megélhetésének különböző területeit mutattuk be az időbeli változás perspektívájából. A Magyar Háztartás Panel adatai alapján elvégzett elemzéseink eredményei összhangban állnak azon elképzelésekkel, amelyek szerint a 90-es évek első felében, a megélhetés körülményeiben évről évre mélyreható változások zajlottak le. Követéses vizsgálatunkból származó adataink olyan jelenségekre hívják fel a figyelmet, amelyek a szokásos keresztmetszeti vizsgálódásokból nehezen olvashatók ki.

Az *átalakulás sebességét* elemezve megállapíthatjuk, hogy sem a jövedelmi, sem pedig a munkaerőpiaci változásokat tekintve nem tapasztaltuk az átalakulás sebességének csökkenését. Sőt a jövedelmeket tekintve az 1994 és 1995 közötti időszakban a jövedelmi mobilitás intenzívebbé vált.

Az évről évre történő változások *sokkal több családot és egyént* érintenek, mint ahogy az bármely keresztmetszeti adatbázisból sejthető. A keresztmetszeti adatok idősoros vizsgálata ugyanis csak a makroszintű, illetve csoportszintű elmozdulásokat képes érzékelni, ám itt sem követhető a csoportok közötti cserélődés minden típusa. Jóllehet elemzésünk nem érintette a megélhetés minden területét, azt azonban az eddigiek alapján is feltételezhetjük, hogy az elmúlt fél évtizedben nem nagyon volt olyan háztartás, amelynek tagjai ne tapasztalták volna mindennapjaikban a „társadalmi átalakulás” következményeit. A dinamikus elemzés arra is rávilágít, hogy a vizsgált területeket tekintve nincsenek átjárhatatlan falak az egyes társadalmi csoportok között. A társadalom talán kevésbé széttagozott, mint azt a korábbiakban hittük. Az eddig is ismeretes volt, hogy az átalakulás



következtében – anyagi helyzetüket, társadalmi státusukat tekintve – sokan lecsúsztak. Elemzésünk viszont arra is rávilágított, hogy *jelentős számban voltak olyanok, akiknek javult a helyzetük*. A szegénységből ki is lehetett emelkedni, nem kevesen voltak olyanok, akik új állást találtak, és olyan családokat is találunk, amelyek éppen 1992 és 1995 között váltak megtakarítótá. Mindez nem jelenti azt, hogy a felfelé és lefelé történő mozgások véletlenszerűek voltak. Egyeseknek ugyanis nagyobb esélyük volt felemelkedni, másokat pedig jobban veszélyeztetett a lecsúszás. Mindezek alapján az a hipotézis fogalmazható meg, hogy *a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése nem „egész rétegek” lecsúszásának következménye, hanem egy olyan folyamat, amikor is intenzív a cserélődés az egyes társadalmi csoportok között*.

Spéder Zsolt

#### IRODALOM

- Andorka Rudolf–Spéder Zsolt, 1994. Szegénység a 90-es évek elején. In: Andorka–Kolosi–Vukovich (szerk.): Társadalmi riport 1994.
- Andorka Rudolf–Spéder Zsolt, 1995. Armut in der Transformation – das Beispiel Ungarn. DIW Vierteljahreshefte der Wirtschaftsforschung, Heft 4.
- Bernik, I.–Sik, E.–Svetlik, I. 1991: „Nyújtózkodni, ameddig a takaró ér”. In: Gábor, Szalai (szerk.) A drágaságról, Szociálpolitikai Értesítő
- Caplovitz, D., 1981. Making Ends Meet: How Families Cope with Inflation and Recession, The Annales, July
- Czeglédi Tibor–Sik Endre, 1996. Függelék – Átmenet mátrixok. In: Sik E. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi páternoszter 1992–1995, MRP Műhelytanulmányok, BKE Szociológia, KSH, TÁRKI: Budapest
- Duncan, G. J., 1984. Years of Plenty, Years of Poverty. Ann Arbor: The University of Michigan
- Harcza István, 1994: Fogyasztási és gazdálkodási szokások a háztartásokban, Társadalomstatistikai füzetek 6. szám, KSH

- Habich, R, 1996. Objektive und subjektive Indikatoren – Eine Vorschlag zur Messung des Wandels von Lebenslagen In: Zapf, Schupp, Habich: Lebenslagen im Wandel: Sozialberichterstattung im Langschnitt, Frankfurt: Campus
- Kolosi Tamás–Róbert Péter, 1992. A rendszerváltás társadalmi hatásai. In: Andorka–Kolosi–Vukovich (szerk.): Társadalmi riport 1992.
- Kolosi Tamás–Sik Endre, 1992. Munkaerőpiac és jövedelmek In: Andorka–Kolosi–Vukovic (szerk.): Társadalmi riport 1992.
- Kolosi Tamás–Szivós Péter–Bedekovics István, 1994. Munkaerőpiac és jövedelmek in. Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi változás 1992–1994, MHP Műhelytanulmányok, BKE Szociológia, KSH, TÁRKI: Budapest
- Kolosi Tamás–Szivós Péter–Bedekovics István–Tóth István János 1996. Munkaerőpiac és jövedelmek in. Sik–Tóth (szerk.): Társadalmi páternoszter, MHP Műhelytanulmányok, BKE Szociológia, TÁRKI: Budapest
- Nagy Gyula–Sik Endre, 1994. Munkanélküliség In: Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi változás 1992–1994, MHP Műhelytanulmányok, BKE Szociológia, KSH, TÁRKI: Budapest
- Nagy Gyula–Sik Endre, 1996. Munkanélküliség. In: Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi páternoszter 1992–1995, MHP Műhelytanulmányok, BKE Szociológia, KSH, TÁRKI: Budapest
- Sági Matild, 1996. A vagyoni helyzet és a megtakarítások dinamikája a magyar háztartásokban. In: Spéder (szerk.): A lakosság megtakarítói magatartásának vizsgálata a Magyar Háztartás Panel adatbázisának felhasználásával. Beszámoló az MNB részére. TÁRKI: Budapest
- Sik Endre, 1995. Itt van a válság itt van újra, s mély mint mindig énnekem... Mozgó Világ, 4. szám
- Spéder Zsolt, 1995. „Makacs” stabilitás és folyamatos újrarendeződés. A háztartások megtakarítói magatartása a 90-es évek elején, Közgazdasági Szemle, október
- Spéder, Zs.–Habich, R–Krause, P. 1995. Transitorischer Wandel. Eine empirischer Untersuchung über die ungarische und deutsche Transformation. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Paper FS III 95–407

- Spéder Zsolt, 1996. Wie man nicht mit dem Einkommen auskommen kann. Zwangshafte Konsumptionsanpassung der Haushalte in Ungarn, während der Transformation In: Glatzer (ed.): Lebensverhältnisse in Osteuropa, Frankfurt: Campus
- Tardos Róbert, 1988: Meddig nyújtózkod(j)unk, KJK;
- Tóth, I. Gy.–Andorka, R–Förster, M–Spéder, Zs. 1994. Poverty, in equalities and the incidence of social transfers in Hungary, 1992–93. Paper prepared for the World Bank Office Budapest, TÁRKI, Budapest
- Tóth István György 1995. A háztartások jövedelmi szerkezete: a munkaerőpiac és a szociálpolitika szerepe In: Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi páternoszter 1992–1995, MHP Műhelytanulmányok, BKE Szociológia, KSH, TÁRKI: Budapest
- Zapf, W. 1996. A változás kétféle sebessége a kelet- és nyugatnémet fejlődésben. Századvég, 1996.1.